

КОНЦЕПТ САДУ В РОМАНІ ЛЮБОВІ ГОЛОТИ «ЕПІЗОДИЧНА ПАМ'ЯТЬ»

Художній концепт саду досліджується на матеріалі роману сучасної української письменниці Л. Голоти «Епізодична пам'ять». Позаяк художній концепт змінний і динамічний, то увагу зосереджено, насамперед, на впливові народнопоетичних, релігійних та естетичних уявлень на репрезентацію концепту саду в романі.

Ключові слова: когнітивне літературознавство, концепт, сад, пам'ять, рай.

Концепт саду – етнокультурна домінанта української ментальності, поєднує знання про зовнішню реальність і внутрішній світ людини, належить до ключових понять у різних картинах світу: релігійно-етичній, філософській, науковій, міфо-поетичній, художній та побутовій. **Актуальність** дослідження зумовлена інтересом когнітивного літературознавства до вивчення поетичної картини світу через систему концептів, втілених у специфічному словесно-образному вираженні. Саме художнім концептам властива невичерпність можливих асоціацій і інтерпретацій, що становить їхню найбільшу цінність, однак досі поняття художнього концепту як ключового поняття когнітивного літературознавства чітко не сформоване.

Філологічна наука неодноразово зверталася до образу саду (Д. Ліхачов, С. Токарев, В. Топоров та ін.), відомі й окремі лінгвокультурологічні дослідження образу-символу (С. Єрмоленко, В. Жайворонок, Л. Шевченко та ін.), але вітчизняне літературознавство лише починає виявляти інтерес до концепту саду, попри те, що він актуалізований у художній літературі давно. Відтак дослідження концепту саду на матеріалі текстів української літератури початку ХХІ століття (роман Л. Голоти «Епізодична пам'ять» опублікований у 2007 р.) на часі, як і **предмет дослідження** – форми існування концепту саду, його образно-асоціативного потенціалу у творчості обраного автора.

Мета статті полягає у виявленні смислового наповнення художнього концепту саду у романі Л. Голоти «Епізодична пам'ять», беручи до уваги індивідуально-авторське втілення творчого задуму письменника й індивідуально-емоційне тлумачення читача.

Досягнення мети передбачає виконання таких *завдань*: 1) визначити специфіку художнього концепту, порівняно з мовним та лінгвокультурологічним концептом; 2) окреслити міру уявлень і знань про феномен саду в різних картинах світу з метою дослідження впливу попередньої літературної традиції на сучасне його функціонування; 3) з'ясувати, як художній концепт саду відображений у романі української письменниці Л. Голоти «Епізодична пам'ять».

Виникнення когнітивного літературознавства зумовлене зростанням інтересу до розгляду проблем теорії літератури з позиції когнітивістики: напряму, який вивчає мислення людини. Під цим кутом зору, будь-яка інтерпретація художнього твору розуміється як різновид пізнавальної діяльності, а сприймання тексту – як проникнення досвіду читача у свідомість автора, його концептуальну систему, бо письменник завжди підсвідомо провадить внутрішній діалог із уявним реципієнтом.

Поняття концепту в літературознавстві ще перебуває в стадії осмислення, про що свідчать бодай розбіжності в назві термінів. Дуже часто в літературі для визначення художнього концепту застосовують лінгвістичні терміни. До того ж для означення даного поняття в літературознавстві одні науковці вживають термін «художній» (В. А. Маслова), інші – «літературний» (В. Г. Зусман) концепт. Ми схилиємося до визначення концепту як художнього, тобто такого, який реалізується як одиниця художнього твору.

Важливим є усвідомлення специфіки художнього концепту в зіставленні з концептами культури та мовними концептами. «Художні концепти є базовими одиницями концептуальної картини світу письменника... і тому відрізняються від концептів культури та мовних концептів за кількома параметрами: за змістом і способом експлікації, обсягом та історичною мінливістю. Художні концепти – авторські, жанрово-зумовлені, експлікуються одиницями мови і мовлення (так, наприклад, концепт культури може виражатися ще й засобами мистецтва), є багатовимірними смисловими утвореннями з фіксованим змістом [9; 115]».

Художній концепт – це уявлення про фрагмент світу, втіленого в специфічному словесно-образному виразі та реалізованого в художньому творі, сформоване загальнонаціональними параметрами, пропущеними крізь призму авторської уяви, відтак доповнене індивідуальним досвідом й особистою уявою. Інакше кажучи, художній концепт – це національний образ (ідея, символ), ускладнений ознаками особистого уявлення автора на основі художньої асоціативності. Саме цією властивістю він відрізняється від мовного та культурного концептів. Унікальність художнього концепту полягає в його діалогічній природі, оскільки важливо не лише враховувати авторське світобачення письменника, його ментальні, культурні особливості, але й індивідуально-емоційне тлумачення читача, його рівень сприймання, ситуацію та культурний досвід.

Позаяк художній концепт містить у собі культурний досвід людства, він характеризує національну картину світу того народу, до якого належить письменник. Тому підхід до концепту саду означений нами як «концептуально-культурний». В. Г. Зусман підкреслює, що саме входження в асоціативну мережу культури робить літературний образ концептом [7].

Концепт саду має генетичний зв'язок із літературною традицією зображення у попередніх епохах. Уявлення про сад розвивалися і змінювалися відповідно до людського переосмислення життя.

У давніх біблійних текстах простежується метафора *сад-рай*, адже сад насамперед – це відтворення втраченого раю на землі, тобто такого місця, де людина відчуває втіху та насолоду. Таким чином, сад метафорично концептуалізується як рай, оскільки з садом пов'язані наочно-конкретні уявлення, адже в релігійній мовній свідомості уявлення про рай більш абстрактні.

Природа – чи не центральний образ українського фольклору, адже з давніх-давен українці її шанували, а трудова діяльність і дозвілля були пов'язані зі світом флори й фауни, та згодом перетворювалася на духовні уявлення народу. Із фольклорних текстів, що відбивають найвне світосприйняття, сад постає неодмінним атрибутом українського подвір'я, територією, наділеною знаком святості. Усталюється у вживанні народнопоетична назва саду – *сад-виноград* та за лексемою «сад» закріплюються асоціації, вербалізовані такими постійними епітетами: *зелений, вишневий, квітучий, чарівний*. «Садок вишневий коло хати» постає архетипним образом України та ментальним відображенням світу українців.

В епоху бароко концепт саду набуває особливих, своєрідних значень, сприяє виникненню асоціацій, прихованих сенсів. Образ *вертоградів* (садів із квітами) набуває поширення в тогочасних мислителів, адже відповідає духові епохи, яскраво втілюючи ознаки стилю. Когнітивними метафорами епохи бароко можна назвати *сад душі, виноград розуму, сад поезії, сад божественних пісень*.

У творах представника бароко Г. Сковороди християнське трактування саду органічно поєднується з трактуванням просвітницьким. Душу людини, яка перемагає в собі гріховні бажання, прагне досконалості, він *уподібнює квітучому саду*.

Таку сукупність трансформованих репрезентацій смислів, що відбивають поняття «сад», схематично можна представити у вигляді тріади: релігійне наповнення концепту саду – народнопоетична традиція осмислення – літературно-естетичне розуміння. Саме ця тріада залишається, на нашу думку, актуальною і для аналізу концепту саду в сучасній літературі, зокрема на прикладі роману Л. Голоти «Епізодична пам'ять».

Назва роману Л.Голоти «Епізодична пам'ять» не випадкова, адже епізодична пам'ять – це психологічний термін, що використовується на позначення пам'яті, яка «...зберігає інформацію про цілісні події – завжди взаємопов'язані і завжди автобіографічні» [11], тобто спогади про яскраві та емоційно забарвлені події. Пам'ять у творі обертається навколо архетипних образів, тобто таких, які мисляться як колективне підсвідоме. Сад – концептотворчий елемент сюжету, що і є тим об'єктом, який на рівні спогадів тримає в собі епізодична пам'ять.

За сюжетом, героїня Турівна, повернувшись у батьківську хату, намагається віднайти втрачений зв'язок із предками, який репрезентовано через сад, хату як концепти, що в колективній пам'яті асоціюються з вічними людськими цінностями. Любимівка – простір дитинства, куди час, на думку героїні, не повинен втручатися. Перебуваючи у Любимівці сучасній та повертаючись туди у спогадах, героїня створює своєрідне кільце, адже мала батьківщина – це чи не

єдине місце, де можна жити в гармонії з собою, якої, здається, так не вистачає в сучасному світі. Героїня живе сьогодні, мандрує в минуле, бо не бачить майбутнього або перебуває з ним у дисгармонії. А сад у романі виступає символом духовної єдності героїв роману з предками, часової та духовної утривавленості зв'язку із прадавніми знаннями.

Образ і символіка саду притаманні українській культурі з огляду на її хліборобську закоріненість. Прикметна особливість селянського обійстя – неодмінна наявність саду поряд із хатою, що відбиває тогочасні побутові реалії. Українська ментальність тяжіє до сакралізації саду, що позбавляє його винятково утилітарної функції, адже це місце усамітнення, відпочинку тощо. У комплексі вони становлять мікрокосм селянського життя: сад біля хати – ознака добробуту, сімейного затишку, споконвічного ладу. Думки героїні роману «Епізодична пам'ять», мандруючи часовими площинами, заносять її в спогади власного дитинства, коли батько, мати та донька, оселившись у новій хаті, долучаються до типової української традиції, яка здавна побутує в свідомості українця – бажання мати огорожений простір біля своєї домівки, засаджений деревами чи кущами. «Перше, що зробив батько – розбив сад, обніс дворище не парканом, а рядком тополь і кленів, тож, хоч як втомлювався, а тягав відра з водою від ставка, поливав деревця – жодне не всохло» [4, 9]. На такому рівні сад мислиться не лише як частина подвір'я головних героїв, але й пов'язаний із духовними цінностями, які мають місце в житті кожної людини. Сад символізує морально-етичні цінності краси, людяності, дитинства, любові до батьківщини, до національної культури.

Сад у наївній картині світу українця неодмінно уявляється невіддільно від хати. Пам'ять героїні вміщує концентровані образи, згадуючи дитинство, вона не може обійтися без спогадів про Любимівку як найбільшу одиницю її уявного часопростору та власне хату як елемент приватної щодо зовнішнього світу площі, а також саду як неодмінного композиційного атрибуту біля хати.

У романі «Епізодична пам'ять» хата й сад – центр духовного життя героїні, точка відліку її життя. «Хата виняньчила її, вигодувала й навчила безлічі чудових і необхідних речей, показала такі дивовижі, яких не знайдеш навіть у товстелезній книжці...» [4;81]. Хата-оберіг, яка не впускає зла, протидіє виникненню лихого сприймається не лише як місце мешкання героїв, але, насамперед, як святиня, що охороняє від всього недоброго. «З Бабаєм дівчинка якось би впоралась: запропонувала зіграти в хованку, а сама – шусть в хату» [4, 103].

Хата постає як місце духовного єднання брата й сестри. «Десь тут за стіною спить її брат, і хата у востаннє поєднує їх» [4, 90]. Сад – символ цілісності родини, «а цілісність родини була головним у матеріному житті» [4, 145]. Для головної героїні сад – маленький рай, куточок дитинства, символ захисту-оберегу, що його людина проносить у своїй душі через усе життя, подумки повертається туди, шукає жаданого щастя у тяжкі життєві хвилини.

Сад – зв'язок між минулим і теперішнім, якого вимагає родова пам'ять. Сад існує на рівні дитячих спогадів, таких, які мисляться втраченими, а значить

відображають пекучу пам'ять серця: «Ти маєш пережити ще одну смерть – смерть батьківського дому» [4;66]. Смерть батьків асоціюється із втратою рідного дому, комфорту, затишку й певних емоцій, які людина береже в серці у зв'язку із цим домом. Отже, сад виступає як концепт, що репрезентує втрачений рай.

Сад існує в епізодичній пам'яті на рівні минулого, спогадів про щасливе минуле, сад – це символ втраченої духовності. «Серце, прохромлене минулим, теперішнім і ... майбутнім, де тебе не буде... Але ж існує час духовний – наші уявлення про вічність, про її цінності, де його межі? Чим вимірюється – епізодичною пам'яттю, кількістю дежавю, коли нам здається, що ми давні як світ або зовсім дитинні? ... Пам'ять серця чи пам'ять свідомості? ...» [4;59]. Сад і хата для Турівни – персоніфіковані істоти, які зв'язують її з дитинством, безтурботним життям, це спогади про її минуле.

Концепт саду в колективній свідомості людей асоціюється з домівкою, що неодмінно межує у циклі людського життя з періодом дитинства. Л. Голота у романі «Епізодична пам'ять» чи не найкраще зображує втрату саме через ці позасвідомі концепти. «Ні йому, ні їй ця хата непотрібна, але нестерпна сама думка – кинути дім батьків напризволяще. Безводна, бездорожня Любимівка повнилася кинутими хатами, за рік-два вони ставали пустками. Щовесни, прибувши на гробки, блудні любимівські сини і дочки блукали на бур'янищах, зазираючи в забиті дошками вікна» [4, 71].

Сад і хата – це смислові концепти роману, які залишаються незмінними, відданими традиціям і пам'яті. Героїня розуміє, що продаж хати – це знищення єдиного, того святого, що єднає брата й сестру. У ХХ столітті людина втрачає глибинний духовний зв'язок із предками, тому сама вже думка про подібний продаж – своєрідна архетипна відмова від Раю, символом якого найчастіше й виступає сад.

У найтяжчі моменти життя спогади повертають героїню до батьківської хати та саду: «Подушка мокріла, – тоді вона підклала під голову рушника, непомітно промокаючи обличчя, вище підносила руки з широко розкритою газетою і уявляла зливу в саду біля батьківської хати. Дощівка біжить листям, і воно оновлюється, зеленіє, тремтить під краплями...» [4;261].

Сад – неодмінний атрибут мрії українця про затишок і комфорт, які неодмінно пов'язані із традиційним шевченківським «садком вишневим коло хати». «У мене все було б красивіше: біла хата у вишневім саду по той бік ставу, трійко синів і донечка, а я хотіла би бути листоношею і носити гарні листи любимівцям» [4, 75].

Можемо стверджувати, що концепт саду у свідомості героїні невіддільно пов'язаний із біблійною метафорою Раю. У Біблії рай і сад первісно нерозривно пов'язані. Сад – не вторинне метафоричне позначення раю, а конкретне втілення його як абстрактнішого поняття. Отже, первісне й основне значення саду – створений Богом рай, відділений від довколишнього ворожого, чужого середовища.

Як і в бароковому творі, сад у романі Л. Голоти постає як символ огороженості від світу, маленького раю на землі.

Сад – втілення гармонійності й довершеності водночас архетипний образ народної свідомості. В романі «Епізодична пам'ять» сад постає як символ духовного храму й життєвих гараздів, уособлення цінностей і сенсу життя на землі, як символ добра, людяності, впевненості в завтрашньому дні.

Отже, функціонування концепту саду у романі Л. Голоти «Епізодична пам'ять» зумовлено впливом народнопоетичних, релігійних та естетичних уявлень українців. Сад у тексті існує на рівні пам'яті, спогадів про дитинство, зв'язку з предками, асоційований із втраченим раєм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1.Біблія / Український переклад І.Огієнка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bibleonline.ru/bible/ukr>

2.Бовсунівська Т.В. Когнітивна жанрологія та поетика / Т.В. Бовсунівська. – Київ: ВПЦ «Київський університет», 2010. – 180 с.

3.Воробйова О.П. Когнітивна поетика: здобутки і перспективи / О.П. Воробйова // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. – 2004. – № 635. – С. 18–22.

4.Голота Л. Епізодична пам'ять: Роман / Л.Голота. – К.: Факт, 2007. – 288 с.

5.Жаботинская С.А. Теория номинации: когнитивный ракурс / С.А. Жаботинская // Вестник МГУ. – 2003. – Вып. 478. Лексика в разных типах дискурса. – С. 145 – 164.

6.Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В.В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.

7.Зусман В.Г. Диалог и концепт в литературе. Литература и музыка / В.Г. Зусман. – Нижний Новгород: Деком, 2001. – 168 с.

8.Маслова В.А. Поэт и культура : Концептосфера Марины Цветаевой: учеб. пособ. / Валентина Авраамовна Маслова. – М. : Флинта, 2004. – 256 с.

9.Ніконова В.Г. Художній концепт : процедури реконструкції та моделювання (на матеріалі трагедій В. Шекспіра) / В.Г. Ніконова // Вісник КНЛУ. Сер. Філологія. – 2011. – Т. 14. – № 2. – С. 113–122.

10.Сковорода Г. Повне зібрання творів: У 2-х т. / Григорій Сковорода. – К.: Наукова думка, 1973. – Т. 1. – 532 с.

11.Стадніченко О.О. Хронотоп у романі Л.Голоти «Епізодична пам'ять»: особливості поетики / О.О. Стадніченко // Вісник Запорізького національного університету Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. – Запоріжжя: ЗНУ. – 2010.– № 1. – С.67–71

Художественный концепт сада исследуется на материале романа современной украинской писательницы Л.Голоты «Эпизодическая память». Поскольку художественный концепт переменный и динамический, то внимание сосредоточено прежде всего на влиянии народнопоэтических, религиозных и эстетических представлений на репрезентацию концепта сада в романе.

Ключевые слова: когнитивное литературоведение, концепт, сад, память, рай

The article deals with researching of the text concept of garden into the novel 'Episodic memory' of modern Ukrainian authoress Lubov Holota. As far as a concept is variable and dynamic, first of all the attention is concentrated on to influence of poetic, religious and aesthetic presentations on construction of the concept of garden in a novel.

Keywords: cognitive literary studies, concept, garden, memory, paradise/